

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

دانشکده:

نام مرکز: واحد غرب تهران

پایان نامه: کارشناسی ارشد

رشته: علوم سیاسی

گروه: علوم سیاسی

عنوان پایان نامه: تحلیل گفتمانی اعتدال و نسبت آن با اصلاح طلبی و اصول گرایی

نویسنده: محمد علی وکیلی

استاد راهنما: دکتر علی کریمی فیروزجائی

استاد مشاور: دکتر مسعود مطلبی

ماه و سال: شهریور ۹۳

شماره: .....
تاریخ: .....
پیوست: .....

دانشگاه تربیت معلم
تهران
موسسه عالی تخصصی تربیت معلم

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

واحد تهران غرب

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای محمدعلی وکیل

دانشجوی رشته علوم سیاسی - به شماره دانشجویی: ۰۰۱۱۶۳۰

تحت عنوان:

" تحلیل گفتمانی اعتدال و نسبت آن با اطلاع طلبی و اصلگرایی "

جلسه دفاع با حضور داوران نامبرده به شرح ذیل در روز یکشنبه مورخ ۱۳۹۳/۰۶/۳۰ ساعت: ۱۳:۳۰-۱۴:۳۰ در محل ساختمان اصلی واحد تهران غرب برگزار شد. پس از بررسی پایان نامه مذکور با توجه به عدد ۱۳۹۳/۰۶/۳۰ به خردفصلی و با درجه... مورد قبول واقع شد. شد نشد

هیات داوران:

امضاء	پرتیبه تلفنی	نام و نام خانوادگی	داوران
	۱۳۹۳/۰۶/۳۰	آقای دکتر علی گوربانی فیروز جانی	استاد راهنما
	۱۳۹۳/۰۶/۳۰	آقای دکتر مسعود عطلی	استاد مشاور
	۱۳۹۳/۰۶/۳۰	آقای دکتر محمدرضا جانی	استاد داور
	۱۳۹۳/۰۶/۳۰	آقای دکتر محمدرضا جانی	نماینده تحفیهات تکمیلی

آیا پایان نامه مذکور نیاز به اصلاحات دارد؟

تهران، نهادی علمی ایران شهید
محمد باقر دانشگاه علوم سیاسی
شهرک شهید باقری، پردوی دومشاه
تلفن: ۰۲۱-۸۸۳۳۱۸۰۰
پوزنگار: ۰۲۱-۸۸۳۳۱۵۰۸
WWW.TPNU.AC.IR
gharb@tpnu.ac.ir

اینجانب دانشجوی ورودی سال مقطع کارشناسی ارشد

رشته گواهی می نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر، ایده و نوشته

دیگری بهره گرفته ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در

جای مناسب ذکر کرده ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول

دیگران نباشد بر عهده خویش می دانم و جوابگوی آن خواهم بود.

دانشجو_____ تأیید می نماید که مطالب مندرج در این پایان نامه (رساله) نتیجه تحقیقات خودش

می باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است.

نام و نام خانوادگی دانشجو

تاریخ و امضاء

اینجانب دانشجوی ورودی سال مقطع کارشناسی ارشد

رشته گواهی می نمایم چنانچه براساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار

مقاله، کتاب، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله،

کتاب، و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم.

نام و نام خانوادگی دانشجو

تاریخ و امضاء

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات ، آزمایشات و نو آوری ناشی از تحقیق

موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می باشد.

ماه و سال__

سپاس نامه:

در اینجا فرصت را غنیمت شمرده و از تمامی کسانی که حقیر را در انجام این
مهم یاری رسانده اند، بخصوص اساتید راهنما و مشاور آقایان دکتر علی
کریمی فیروزجائی و دکتر مسعود مطلبی نهایت سپاس و قدردانی را دارم و
ثواب آن را به روح شهدا و حضرت امام (ره) تقدیم می کنم.

انتخابات دوره یازدهم ریاست جمهوری اسلامی ایران، گفتمان تازه ای را وارد فضای گفتمان های موجود در سپهر سیاسی ایران کرد. گفتمانی که تا پیش از این به مثابه ی یک روش، منش و کنش اخلاقی مطرح می شد اما فضای اجتماعی-سیاسی کشور، با توجه به تجربه ی دولت های پیشین در دو حوزه ی سیاستگزاری داخلی و سیاست خارجی، گفتمانی تازه به نام گفتمان اعتدال را پدید آورد. هر چند شاید هنوز زود باشد که با تحلیل گفتمانی، دال های شناور در گفتمان اعتدال را تبیین، توصیف و تفسیر کرد، اما اکنون تلاش بیشتر پژوهشگران بر این نکته متمرکز شده است که اعتدال را به مثابه ی یک گفتمان در عرض دیگر گفتمان ها، یا روشی قابل جمع با دیگر گفتمان ها بدانند و در چهارچوب بندی ساختار فکری-عملی آن تشریح مساعی داشته باشند. از همین رو در این پژوهش تلاش هایی در جهت تحلیل ابعاد هستی شناسانه، معرفت شناسانه و روش شناسانه ی اعتدال و نسبت آن با دو خرده گفتمان دیگر یعنی اصلاح طلبی و اصول گرایی انجام گرفته است و البته با مقایسه دیگر گفتمان ها میزان نزدیکی و دوری آنان با گفتمان اعتدال سنجیده شده است. عنوان این پژوهش، **تحلیل گفتمانی اعتدال و نسبت آن با اصلاح طلبی و اصول گرایی** است و هدف ما در این مسیر، استفاده از روش تحلیل گفتمانی فرکلاف برای بررسی وجودی و ماهوی اعتدال و مشخص کردن نسبت آن با جریان اصلاح طلبی و اصول گرایی در ایران، مشخص کردن جایگاه اعتدال گفتمانی، هم در عرض دیگر گفتمان ها و هم به مثابه روشی است که قابل جمع با دیگر گفتمان ها باشد. پرسش اصلی مطروحه در این پژوهش این است که از منظر نظریه ی تحلیل گفتمان، اعتدال و جریان اعتدال گرایی، چگونه مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرند و اصولا اعتدال، با جریان اصلاح طلبی و اصول گرایی چه نسبتی می تواند برقرار کند؟ فرضیه یا پاسخ موقتی ما این است که اعتدال با اصلاح طلبی هم سویی، و با اصول گرایی، قرابت دارد. ضمنا اعتدال، گفتمانی در عرض گفتمان های اصلاح طلبی و اصول گرایی و نیز گفتمانی بالادست و حاکم است. بزرگ ترین اهمیت این پژوهش، در ایجاد نوعی مفهوم سازی برای جریان اعتدال است. از منظر روش تحقیق بر اساس ماهیت داده ها، روش این پژوهش، کیفی خواهد بود. ابزار گردآوری داده ها، روش کتابخانه ای-اسنادی خواهد بود و برای تجزیه و تحلیل داده ها نیز از روش تحلیل گفتمان بهره خواهیم برد.

کلیدواژه ها:

اعتدال، تحلیل گفتمان، اصلاح طلبی، اصول گرایی، سیاست خارجی

تحلیل گفتمانی اعتدال و نسبت آن با اصلاح طلبی و اصول گرایی

فصل اوّل: کلیّات پژوهش:

- ۱- دیباچه:..... ۱
- ۲- طرح مسئله:..... ۵
- ۳- پرسش های پژوهش..... ۱۳
- ۴- فرضیه های پژوهش..... ۱۴
- ۵- اهداف پژوهش:..... ۱۵
- ۶- کاربردهای احتمالی و متصوّر از این پژوهش..... ۱۶
- ۷- اهمیت و ضرورت انجام پژوهش:..... ۱۶
- ۸- روش انجام تحقیق:..... ۱۸
- ۹- روش و ابزار گرد آوری اطلاعات :..... ۱۸
- ۱۰- روش تجزیه و تحلیل داده ها..... ۱۹

۱۱- قلمرو تحقیق (زمانی ، مکانی ، موضوعی) : ۲۰

۱۲- جامعه آماری و حجم نمونه..... ۲۰

۱۳- متغیرهای پژوهش:..... ۲۱

۱۴- جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق از منظر دانشجو :..... ۲۱

فصل دوم: مروری بر ادبیات و پیشینه ی موضوع

۱- دیباچه:..... ۲۱

۲- تعریف واژه ی اعتدال:..... ۲۵

۳- تبارشناسی اعتدال و مفهوم شناسی..... ۲۷

۴- بررسی مفهوم اعتدال در آراء و نظریات متفکرین متقدم:..... ۲۹

۵- بررسی مفهوم اعتدال در اندیشه ی پیامبر (ص) و حضرت علی (ع)..... ۳۳

۶- قلمرو عدالت در اسلام..... ۴۱

۷- بررسی مفهوم اعتدال در دوران مشروطه..... ۴۸

- ۸- بررسی مفهوم اعتدال در اندیشه امام خمینی (ره)..... ۵۲
- ۸-۱ حضرت امام خمینی (ره) و چالشی به نام تحجر: ۵۲
- ۸-۲ حضرت امام خمینی (ره) و چالشی به نام تجدد: ۵۷
- ۹- پیشینه ی پژوهش ۶۶
- ۹-۱ کتاب های فارسی ۶۷
- ۹-۲ مقالات فارسی ۷۳

فصل سوم: روش شناسی پژوهش

- ۱- نظریه ی گفتمان ۷۹
- ۲- نظریه تحلیل گفتمان: ۸۵
- ۳- هدف یا اهداف روش تحلیل گفتمان: ۸۹
- ۴- کاربرد روش تحلیل گفتمان در علوم سیاسی ۹۱
- ۵- روش فرکلاف: ۹۲
- ۶- مفاهیم اساسی در نظریه ی تحلیل گفتمان: ۹۴

ث

فصل ۴: تعیین نسبت اعتدال گرایی با اصول گرایی و اصلاح طلبی

- ۱- دیباچه:..... ۱۰۱
- ۲- بخش نخست: نسبت اعتدال گرایی به اصول گرایی در جمهوری اسلامی ایران..... ۱۰۲
  - ۱-۲ ویژگی های اعتدال:..... ۱۰۲
  - ۲-۲ اصول اعتدال :..... ۱۰۶
  - ۳-۲ مشخصات اصول گرایی:..... ۱۰۶
  - ۴-۲ تحول نظام معنایی گفتمان محافظه کار ۱۳۸۲-۱۳۷۵..... ۱۱۳
  - ۵-۲ شاخص های اصول گرایی از منظر اصول گرایان: ۱۲۱
  - ۶-۲ بسامد واژه های عینی ناظر بر ضدیت در گفتمان اصول گرایان:..... ۱۲۲
  - ۷-۲ بسامد مفاهیم ناظر بر ذهنیت اصول گرایان در حوزه ی غیریت سازی..... ۱۲۲
  - ۸-۲ استفاده از روش فرکلاف در تحلیل گفتمان دو متن مختلف:..... ۱۳۱
- ۱-۹-۲ بررسی شاخصه های اصول گرایی بر اساس نظریات رهبری جمهوری اسلامی..... ۱۳۲

۱۳۹.....۲-۱۰ سطح توصیفی متن:

۱۳۹.....۲-۱۰-۲ سطح تفسیری:

ج

۱۴۱.....۲-۱۰-۳ سطح تبیینی:

۱۴۲.....۲-۱۱ برنامه دولت نهم منتشر شده به سال ۱۳۸۴.....

۱۴۳.....۲-۱۱-۱ سطح توصیفی واژه ها:

۱۴۴.....۲-۱۱-۲ کلید واژه های اصلی متن.....

۱۴۴.....۲-۱۱-۳ سطح تفسیری:

۱۴۴.....۲-۱۱-۴ سطح تبیینی:

۱۴۵.....۲-۱۲ تحلیل گفتمان اعتدال در سیاست خارجی دولت احمدی نژاد:

۱۴۵.....۲-۱۲-۱ سطح توصیفی:

۱۵۱.....۲-۱۲-۲ سطح تفسیری:

۱۵۲.....۲-۱۲-۳ سطح تبیینی:

۱۶۰.....۲-۱۳ نتیجه:

ح

۳-بخش دوم نسبت اعتدال به اصلاح طلبی

- ۳-۱ دیباچه:..... ۱۶۶
- ۳-۲ بررسی مفهوم اعتدال در سیاست خارجی در دوران خاتمی..... ۱۶۸
- ۳-۳ تحلیل گفتمانی خرده گفتمان های مختلف در سیاست خارجی در جمهوری اسلامی ایران:..... ۱۷۰
- ۳-۴ سطح توصیفی..... ۱۷۱
- ۳-۵ سطح تفسیری..... ۱۷۱
- ۳-۶ سطح تبیینی..... ۱۷۳
- ۳-۷ بررسی مفهوم اعتدال در سیاست داخلی در دوران خاتمی:..... ۱۷۶
- ۳-۸ تحول نظام معنایی گفتمان اصلاح طلب ۱۳۸۲-۱۳۷۵..... ۱۷۸

فصل پنجم: نتیجه گیری:

- ۱- بررسی رابطه ی فراگفتمان با سه جریان متجدد، منجمد و مجدد..... ۱۸۴

- ۲-پیش نهادهای پژوهش.....۱۹۷
- ۳-محدودیت های پژوهش:.....۱۹۹
- ۴-فهرست منابع.....۲۰۰
- ۴-۱: کتاب های فارسی:.....۲۰۰
- ۴-۲:مقالات فارسی.....۲۰۶
- ۴-۳ منابع مجازی:.....۲۱۱
- ۴-۴منابع انگلیسی:.....۲۱۳

تحلیل گفتمانی اعتدال و نسبت آن با اصلاح طلبی و اصول گرایی

فصل اول: کلیات پژوهش:

۱- دیباچه:

از زمانی که بشر بر آن شد که رابطه ی جهان ذهنی خویشتن اش را با جهان واقعیت های عینی مشخص کند تا به امروز، سپهر اندیشه ورزی، مشحون از مفاهیمی هم چون، نظم، عدالت، اعتدال، حق و تکلیف و غیره بوده است. این مفاهیم، تعیین کننده ی جایگاه ذهنی انسان در میانه ی واقعیت های زیستار او (خود و محیط) هستند.

از طرفی دیگر، گاه واقعیت وجودی و ماهوی جهان، چنان پیچیده، آشفته و سهمگین بوده که این آشوب بیرونی به فضای ذهن راه پیدا کرده و بشر، ناتوان از تطبیق خردورزانه ی فضای ذهن، زیست و زبان اش، عرصه ی دانش را غرقه در "آشفستگی مفهومی"^۱ کرده است. در پیوند میان انسان به عنوان یک موجود فاعل شناسا و فضای

---

^۱ Conceptual confusion

آبژکتیو بیرونی، زبان به مثابه نقطه ی اتصال میان ذهن و محیط، نقش مهمی را ایفا می کند. بررسی زبان مورد استفاده توسط بازیگران سیاسی (اعم از دولت ها، افراد، گروه ها و احزاب) در سپهر سیاست {به عنوان عالی ترین فضای رفتار جمعی سیاسی} یکی از حوزه های مورد علاقه ی پژوهشگران علوم سیاسی و اجتماعی، است. چرا که از این طریق می توان رفتار و کردار و پندار بازیگران را حدس زد و در دوره های حساسی همانند انتخابات یا در دوران بحران، از این پژوهش ها در راستای پیش بینی رفتارهای انتخاباتی یا مقابله با بحران ها یا چالش ها بهره برد.

صفحه بندی واژه هایی همانند نظم، اعتدال، افراط و تفریط و دیگر واژه ها در عین بار اخلاقی ای که در سطح خرد بر دوش می کشند، تعیین کننده ی هویت جمعی گروه های اجتماعی نیز هستند. آشکار است که بررسی سطح معنایی، موسیقایی، احساسی و ادبی این واژه ها بر عهده ی زبان شناسان، شاعران، فیلسوفان یا منتقدین ادبی است اما پژوهشگران حوزه های علوم اجتماعی و سیاسی به بررسی سطح تبادل این واژه ها در فضا کنشی و واکنشی بازیگران سیاسی و سپهر سیاست می پردازند. یکی از روش های بررسی رابطه ی جریان های سیاسی و سپهر سیاست، روش تحلیل گفتمان است. این

روش، به عنوان یک روش علمی، از سال های دهه ی ۶۰ میلادی مورد استفاده ی پژوهش گران قرار گرفته و در سال های اخیر نیز در ایران بسیار مورد علاقه و اقبال بوده است. در روش تحلیل گفتمان، گفته ها، عبارات یا کلمات نه به عنوان کلمه (که واحد تحلیل است) که به مثابه متن در نظر گرفته می شوند. متنی که در بافت خود قرار گرفته و از طریق تباین، با متون دیگر متفاوت می گردد. به عبارت بهتر، بافت و متن^۲ تنها در ارتباط با یکدیگر است که معنادار می شوند.

تحلیل گفتمان که امروزه به گرایشی میان رشته ای در علوم اجتماعی تبدیل شده است، ریشه در جنبش انتقادی ادبیات، زبان شناسی تاویل گرایی، هرمنوتیک گادامر و تبارشناسی و دیرینه شناسی میشل فوکو دارد.

---

^۲ Context and text

بنا بر نظریه ی گراویتز، اصل بنیادین در تحلیل گفتمان بدین منوال است که گفته ها به جای آنکه در قالب عبارت ها، یا مجموعه هایی پیاپی وبه دنبال هم از عبارات ارائه شوند، به مثابه یک متن مورد بررسی قرار می گیرند. در تعریف متن نیز می توان چنین گفت که یک روش سازماندهی ویژه است که هم تولید و هم شرایط تولید آن را مورد بررسی قرار می دهد. به بیانی دیگر فرایند و فرآورده ، همسان و همراه با یکدیگر مورد بررسی قرار می گیرند. به عبارت بهتر، گفتمان عبارت است از مطالعه ی ساختار یک متن، همراه با در نظر گرفتن شرایط تولید یا پدید آمدن آن.

بنیان های فکری تحلیل گفتمان فراتر از تحلیل متن یا نوشتار یا تحلیل گفتار است. گفتمان مجموعه ای از گزاره هایی است که یک مفهوم کلی را در بر می گیرد همچنین در تحلیل گفتمان فراتر از دیدگاه هارولد لاسول درباره تحلیل فرستنده تحلیل وسیله و تحلیل گیرنده بحث می شود تحلیل گفتمان در هرمنوتیک با ریشه هایی روان شناختی از دیدگاه شلاپرماخر و با ریشه های جامعه شناختی از نظریات گادامر بهره می گیرد اساس هرمنوتیک گادامر تأکید دارد که معنای متن می تواند مستقل از آگاهی فردی وجود داشته باشد در نظرات فوکوبه عنوان بنیان گذار تحلیل گفتمان تأکید بر این است که

رابطه تعاملی بین متن و زمینه وجود دارد همچنان رابطه تعاملی دیالکتیکی بین
گفتمان، قدرت، معرفت و حقیقت وجود دارد تحلیل گفتمان که در زبان فارسی به
سخن کاوی، تحلیل کلام و تحلیل گفتار نیز ترجمه شده است یک گرایش مطالعاتی
بین رشته‌ای است که اول بار توسط زلیکا به‌کاررفته ولی دیری نپایید که رویکرد
دیگری در زبان‌شناسی پدید آمد که از آن به عنوان زبان‌شناسی انتقادی یاد می‌شود
رویکردهای مختلفی با مبانی نظری متفاوت عرضه شده که در این تحقیق الگوی
تحلیل گفتمانی نورمن فر کلاف مورد نظر خواهد بود دیدگاه‌های وی در کتاب تحلیل
گفتمان انتقادی ترجمه فاطمه شایسته پیر و کتاب زبان قدرت توضیح داده شده است

۲- طرح مسئله:

هم زمان با رویارویی جامعه‌ی سنتی ایران با مسئله‌ی لاینحل به نام مدرنیته، تاریخ
معاصر ایران سرشار از چالش‌هایی است که در حوزه‌های نظری و عملی در مقام دفاع
از بومی‌گرایی یا تجدید پدید آمده‌اند. عمده‌ی این چالش‌ها برپایه‌ی مطلق‌اندیشی و
جزمیت‌گرایی است که حاصل ساختار استبدادی ذهنی است که در میانه‌ی تاریخ
پرخشونت کشور ایران شکل گرفته‌اند. حاصل این چالش‌ها، افراط و تفریط‌هایی است

که در سطوح خرد و میانه، سبب پدید آمدن نابهنجاری های فردی و اجتماعی ، و در سطح کلان نیز سبب به فراموشی سپرده شدن منافع ملی در دوران های عادی و به خطر افتادن امنیت ملی در دوران های بحران و گذار شده است. در میانه ی ستیز جاهلانه با جهان بیرون و دفاع کورکورانه از جهان درون از یک طرف و پذیرش بی قید و شرط مدرنیته از نگاه برخی روشنفکران از سمتی دیگر، آلترناتیوی دیگر راهگشای جامعه ی ما می بود. در این مسیر، همراه با روی کار آمدن دکتر حسن روحانی به عنوان مسئول عالی ترین نهاد اجرایی کشور، واژه هایی وارد فضای کلان سیاسی شد که هر چند پیش از آن بسیار در گفته ها و نظریه های اخلاقی و اخلاق سیاسی بیان شده بود اما به طور نمادین، سرلوحه ی برنامه ی کاری نهادهای سیاسی به ویژه در سطح کلان قرار نگرفته بود. انتخاب نام "دولت تدبیر و امید" با شعار «اعتدال»، برای دولتی که بر ایند رای مردم است، می تواند سطح خواسته های درونی مردم را نیز نشان دهد. مردمی که ناراضی از سیاست های دولت های گذشته، خواستار دگرگونی در روش ها و منش ها در امر سیاست ورزی هستند. واژه ی اعتدال، معنایی جز این ندارد: به فراموشی سپردن افراطی گری و تندروی در امور سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و انتخاب راهی

اهسته و پیوسته به سمت مقصد..پس می توان چنین گفت که اعتدال، برابری انتخاب، خرد جمعی جامعه ی ایران است. واژه ی اعتدال، از کلید واژه های حیات انسانی و تحقق آن از آرزوهای آغازین حیات اجتماعی بشر بوده است. اعتدال در ادبیات اسلامی در دو سطح مطرح شده است: یک جابه معنی عدل یعنی فضیلت و یک جابه معنی توازن آمده است: اعتدال به معنی فضیلت در مقابل افراط و تفریط و زیستن در وضعیت تعادل است ، همان طور که قرآن کریم می فرماید: «ما رسولان خود را با ادله روشن فرستادیم و با آنان کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم خود قیام به قسط کنند و عدل و داد را برپا دارند». (سوره حدید، آیه ۲۵) براین اساس آنچه هدف اصلی انبیاء و اولیای الهی بوده این است که مردم را در سطحی ارتقا دهند که خود حقیقت عدل را درک کنند و به زشتی ظلم پی ببرند و علاقه ای به ستم و ستمگری نداشته باشند. (پورعزت ، ۱۳۹۱)

معنای لغوی اعتدال، رعایت حد وسط و میانه در بین دو حال از جهت کمیت و مقدار و از جهت کیفیت و چگونگی است. هم چنین اعتدال به معنای توازن و تعادل در مقدار، هم وزنی، برابر بودن دلایل، و برابری و یکسانی در کم و کیف نیز می باشد از این رو، اعتدال به معنای میانه روی و پرهیز از افراط و تفریط یا تندروی و کندروی